

XIX – на початку XX ст. стали формуватися так звані шахтарські родини, які становились у подальшому відчутним джерелом поповнення лав робітництва. За даними перепису 1897 року в гірничій промисловості Півдня України відсоток потомствених робітників складав 7,1%, але кількість їх постійно зростала [11, с. 119].

Віковий, статевий та національний склад робітників вугільної промисловості Донбасу прослідкувати досить важко. Дослідник С.І.Потолов, користуючись даними перепису 1897 р. та непрямыми даними вважає, що віковий і статевий склад донецького пролетаріату визначався перевагою гірничої і гірничозаводської промисловості у басейні [12, с.125]. Дійсно, тяжкі умови ручної праці у вугледобувній промисловості могли витримати відносно молоді й фізично здорові чоловіки. За даними перепису у вугільній промисловості Донбасу жінок було близько 1% від загальної кількості робітників [13, с. 16].

Зазначимо, що жіноча і дитяча праця посідала не останнє місце на копальнях Донецького басейну: з кожних ста робітників усіх груп виробництва жінок і дітей працювало 8,2%. У другій групі виробництва ця категорія праці дорівнювала 14,3% від загальної кількості робітників, у третій групі – 15,5% і в п'ятій (найбільш дрібні шахти) – 20,8%. При цьому слід мати на увазі, що дитяча і жіноча праця у дійсності були розвинуті ще більше, особливо на дрібних селянських шахтах [14, с. 6].

Ці дані суттєво розрізняються з даними вікового складу робітників, наведеними дослідником С.І. Потоловим за даними загальноросійського перепису 1897 р. [15, с. 127]. Це можна пояснити, по-перше, більше ніж 20-річної різницею, а по-друге, дані перепису носили офіційний характер, тому і частка дитячої праці на шахтах скоріш за все була свідомо занижена підприємцями.

Законом від 9 березня 1892 р. було заборонено використовувати працю дітей віком до 15 років на підземних і нічних роботах. Але адміністрація копалень постійно порушувала ці правила. Л.А.Ліберман, який довгі роки пропрацював у Донбасі, писав з цього приводу: "Щоб судити про застосування законів, які обмежували дитячу працю, слід на будь-якому руднику зайти до будинку вугледобувних або інших машин, або в так зване "лампове відділення", – приміщення, де наливаються, підпалюються і видаються робітникам "запобіжні" лампи й ви побачите маленьких хлоп'ят, які рухаються серед ламп, витирають, наливають і заряджають їх пістонами для автоматичного запалювання у підземних виробітках...

З блідими, стомленими обличчями, перемазаними кіптявою і сажею, з чорними руками, вкрай замасленими, швидко рухаються вони по великому будинку, під недрімливим оком десятника. Більшості з них важко дати і 13 років, постійно попадаються діти років одинадцяти. Але, якщо ви спитаєте у будь-кого, скільки йому років, він, до вашого здивування, відповість: "п'ятнадцять". Робиться це часто за розпорядженням (звичай-

но, неофіційному) нижчої адміністрації, яка виконує таким чином "закон", крім того, сам хлоп'ятко не зацікавлений відкрити істину: він може позбавитися цього місця, а це відкриває перед ним перспективу недоїдання, одвічних дорікань дома в лінощі і дармоїдстві. Так виконувався закон про вік працюючих дітей. Не менш точно дотримувався він стосовно тривалості робочого дня і нічних робіт" [16, с. 18–19].

Що стосується національного складу робітників вугільної промисловості Донбасу, то кількісне співвідношення простежити тут досить важко. Вище вже згадувалось, що вугільна промисловість поповнювалась кадрами в основному з чорноземного центру Росії та Лівобережної України. Протягом другої половини XIX ст. у складі донецького пролетаріату переважали російські робітники, однак з кінця XIX ст. підсилюється відхід українських селян у гірничу й гірничозаводську промисловість. За даними перепису 1897 р. серед працюючих у гірничодобувній промисловості Донбасу росіяни складали 74%, українці – 22,3%, а в металургійній і металообробній – відповідно 69 і 20,2%. У 1900 р. росіяни складали 55,7% усіх донецьких шахтарів. Потім йшли вихідці з українських губерній (Катеринославської, Чернігівської, Полтавської та Обласі Війська Донського) – 31,5% шахтарів [17, с. 16].

Таким чином, промислова індустріалізація Донецького басейну поклатала початок формуванню особливого у професійному та етнонаціональному складі населення регіону, де переважав приїшлий елемент, позбавлений будь-якої приватної власності, а отже й почуття власника, що формувало "справжній пролетаріат". Постійний брак робочої сили та некваліфікована праця на шахтах приваблювала до регіону строкатий за етносоціальним складом контингент, що створило особливий національний, мовну й культурну спадщину Донбасу.

1. Фелькнер И. Каменный уголь и железо в России. – СПб., 1874.
2. Либерман Л.В. Труд и быт горняков Донбасса прежде и теперь. – М.: Мосполиграф, 1929.
3. Труды VI съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 8-го по 28-е октября 1881 г. – Харьков, 1881.
4. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Госполитиздат, 1955.
5. Лященко П.И. История Народного хозяйства СССР: В 3-х томах. Т.2. – М.: Госполитиздат, 1956.
6. Ленин В.И. Развитие капитализма в России // ПСС. – Т.3. – М.: Политиздат, 1979.
7. Труды XXIV съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 1 по 14 декабря 1899 г. – Ч.1. – Харьков, 1890.
8. Потолов С.И. Рабочие Донбасса в XIX веке. – М.-Л.: АН СССР, 1963.
9. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т.2. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886.
10. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Донецкая область. – К.: Укр. сов. энциклопедия, 1976.
11. Потолов С.И. Назв. праця.
12. Там же.
13. Численность и состав рабочих в России на основании данных первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. – СПб.: 1906. – Т.1. 14. Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И.И.Лященко. – Екатеринослав, 1913.
15. Потолов С.И. Назв. праця.
16. Либерман Л.В. Назв. праця.
17. Нестерцов В.Д., Нестерцова С.М., Щербинина Е.В. Деловая элита Донбасса XIX – начала XX вв. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2007.

Надійшла до редколегії 24.03.11

В. Доморослий, канд. іст. наук, доц., Н. Кузіна, канд. іст. наук

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВИБОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД У 1 ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЇ (1906–1907 РР.)

У статті розглядаються проблеми зародження легітимного українського парламентаризму, розкривається процес створення української парламентської громади та її діяльність.

Article deals with the problems of uprising of legal Ukrainian parliamentary activity. Authors describe the process of forming of Ukrainian parliamentary community and its functioning.

27 квітня 2011 року минуло 105 років з початку легітимної парламентської діяльності українців Наддніпрянщини у вищому законодавчому органі Російської

імперії – І Державній Думі. Які ж події привели українців до участі в роботі російського законодавчого органу?

На рубежі XIX–XX століть українська національно-політична думка швидко зміцнювала свої позиції, зна-

© Доморослий В., Кузіна Н., 2011

ходила дедалі твердіший національний ґрунт. Доба 80-х – першої половини 90-х років, за визначенням відомого українського політичного діяча та вченого Д. Дорошенка, була "найкращою в історії українського руху в другій половині XIX століття" [1, с. 545]. У цей час виникають національні політичні партії, як на територіях, що входили до Австро-Угорщини, так і в українських губерніях Росії. В їхніх програмних документах містились вимоги, розпочинаючи від культурно-національної автономії аж до повної самостійності України. Щоправда, останні спирались не стільки на національно-історичні традиції державності, скільки на теоретичні соціалістичні доктрини. Тому їхня реалізація розглядалася як далека перспектива.

Наслідком і водночас впливовим фактором подальшого духовного піднесення стала активізація науково-літературної діяльності національної інтелігенції. Значно зросла кількість різноманітних українських видань, засновувалися просвітні товариства, тощо. Причому це відбувалося і на заході, й на сході. Як свідчив М. Грушевський, українське суспільство в Росії паралельно з галицьким розгорнуло широку програму національного розвитку [2, с. 341].

З початком першої Російської революції надії на вільний національний розвиток і національне самовизначення посилились. Певні сподівання поклалися, зокрема, на представницький орган утворити який пообіцяв 18 лютого 1905 року царський уряд [3, с. 145]. Зваживши на всеохоплюючий розвиток революції, частина ліберально зорієнтованого суспільства в особі земців-конституціоналістів впродовж лютого-квітня розробила основні положення російської конституції з вимогою скликання народних представників. Врешті-решт на таємному засіданні 19-26 липня 1905 року в Петергофі за участю царя Миколи II було прийнято рішення про скликання Державної Думи, яка "повинна бути знайома не тільки з потребами і проблемами країни, але й з її настроєм, градусом її психологічної температури" [4, с. 79].

6 серпня 1905 року був обнародований маніфест про скликання законодавчої Думи, але демократичні сили виступили з гаслом її бойкоту. Представник Революційної української партії (РУП) разом із представниками від більшовиків та інших політичних сил взяв участь у роботі між партійною конференції в Ризі, яка ухвалила тактику її бойкоту. Всеросійський жовтневий страйк примусив уряд Маніфестом 17 жовтня проголосити ряд політичних свобод: перетворити Думу із законодавчої на законодавчу, надати виборчі права ширшим прошаркам населення. Але цар залишав за собою право "вдосконалювати" діяльність Думи, про що свідчила заява: "Ми цілком і повністю зберігаємо за собою право піклування про дальше вдосконалення організації Державної думи і, коли життя вказуватиме на необхідність певних змін її діяльності, які б задовольняли вимоги часу й державного спокою, ми дамо з цієї нагоди відповідні вказівки" [5, с. 2]. Мова йшла про право царя розпускати представницький орган.

Вибори до I Думи відбувалися на основі указу від 11 грудня 1905 року, за яким розширювалися виборчі права міського населення і вперше надавались ці права робітникам, котрі досягли 25-річного віку й працювали на підприємствах, що нараховували не менше 50 робітників чоловічої статі.

Доки настали вибори до Думи, стихійний порив політичного піднесення в країні був уже подавлений ззовні, і вибори проходили під знаком мовчазного зовнішнього спокою – без передвиборних зборів, без промов, при відсутності найбільш опозиційних в масах елементів, що були вилучені через арешт, заслання, протиправне

виключення з списків. У деяких випадках опозиційні елементи самі ухилялися від виборів через бойкот Думи. Цієї тактики дотримувалися ліві російські партії, а з українських УСДРП, Спілка [6, с. 48]. Та й місцева адміністрація робила все можливе, щоб вибори в Україні для більшості населення – селян були неусвідомленим і незрозумілим актом. На селі не тільки не допускалася ніяка агітація чи збори, але й переслідувалися навіть підцензурні газети. Ситуація погіршувалася з кожним днем. 1 грудня 1905 року – день проголошення в деяких українських губерній надзвичайного стану – можна вважати остаточним переломом у бік реакції. За таких обставин українське селянство йшло на вибори. На першу спробу його свідомої політичної діяльності уряд відповів нечуванними репресіями. Це одних злякало, інших розколодило, а взагалі ж революційний рух був загнаний всередину. Затуманені офіційною пропагандою та каральними акціями, селяни нерідко обирали в депутати людей опозиційних їхнім вимогам та потребам, таких як поміщики реакціонери О. Горват (Київська губернія), Г. Фірсов (Харківська губернія) С. Варун-Секрет та М. Байдак (Херсонська губернія).

Але основна маса виборців в Україні (ними, як відомо були селяни) йшла за платформами депутатів-селян, щоб обрати малоземельних, які будуть відстоювати інтереси сільської бідноти. Виняток був зроблений для деяких популярних земських діячів на Полтавщині (Л. Яснопольський, І. Присецький) та Чернігівщині (М. Миклашевський) [7, с. 35].

У селянських виборах не було звичайної для Заходу та й для сьогодення боротьби партій. Оскільки в селі не було партійної агітації.

Успішніше просувалися справи на виборах у безпартійних, незалежних, радикально-демократичних елементів, які виступали від себе, не посилаючись на приналежність до якої б то не було партії, з більш чи менш самостійними, але завжди радикально-демократичними програмами, серед них: С. Таран (Київська губернія), Г. Косаренчук (Подільська губернія), Ф. Дубовик (Полтавська губернія).

Із політичних партій існуючою ситуацією на селі найуспішніше скористалися кадети. За їхніми мандатами до парламенту пройшли: О. Свечин, І. Тарасенко (Чернігівська губернія), І. Присецький (Полтавська губернія) О. Бабич (Чернігівська губернія) [8, с. 16].

Значно гіршими були справи в українських партіях. Перебуваючи в стадії організаційного оформлення, відчуваючи на собі переслідування за національною належністю, вони не могли самостійно виставляти свої кандидатури через те, що широкий загал мало що про них знав. Деякі з них, такі як Українська радикально-демократична партія (УРДП), блокувалася з кадетами. Таким чином, депутатами були обрані М. Онацький і В. Шемет [9, с. 7]. Щодо В. Шемета, то він своє свідоме життя перебував під впливом М. Міхновського і його партії, а членство в УРДП використовував для прикриття своїх самостійницьких поглядів [9, с. 16]. Сам Міхновський також балотувався на виборах до першої Думи. "Ми не маємо права забувати, що коли не підемо до думи, то й не зможемо усунути шкідливі нам закони, або видати такі закони які нам потрібні" – писав він у газеті "Слобожанщина" [10]. Депутатом М. Міхновський не став. Зате завдяки його активності депутатами стали члени очолюваної ним партії Л. Литвин, А. Грабовецький.

Зовсім інший характер носили вибори к містам. У великих містах: Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі передвиборча агітація була поставлена на європейський зразок. Опозиційні настрої повністю використала партія народної свободи, саме завдяки блокуванню з

нею до першого російського парламенту пройшли представники УРДП І. Шраг, П. Чижевський, М. Біляшівський [8, с. 8].

Значно гіршими були справи у невеликих і середніх містах, де у зв'язку з мало чисельністю пролетаріату каральні органи контролювали ситуацію і не допустили до Думи нелояльних до режиму депутатів.

За таких умов були проведені вибори до І Думи, яка складалася з 497 депутатів. За партійним складом вона була ліберально-кадетською. Але перемога була специфічною, адже за словами активного діяча цієї партії Т. Локотя: "Навіть при наявності безперечного факту, реального результату виборів, який дав "перемогу" саме конституційно-демократичній партії, ми не можемо назвати її "ворога", над яким ця перемога отримана. А якщо немає ворога, то й немає перемоги" [7, с. 16]. В ній нараховувалося 179 кадетів, 44 чорносотенців і октябристів, 94 трудовики, 18 соціал-демократів, 92 безпартійних.

9 українських губерній послали до І Державної Думи 102 депутати. За партійною належністю вони розподілялися таким чином: кадати – 36, помірковані – 6, демократичні реформатори – 2, автономісти – 4, трудовики – 28, соціал-демократи – 5, безпартійні – 13, партійна належність не встановлена – 8 [11, с. 379].

За національним складом українська депутація мала такий вигляд: українців – 63, великоросів – 1, зросійщених – 22, поляків – 5, євреїв – 4, німців-колоністів – 1 [12, с. 265], національність решти 7 встановити не вдалося.

За соціальним складом депутати з України поділялися на: селян – 42, представників інтелігентних професій – 28, землевласників – 25, робітників – 6, священників – 1.

Перша державна Дума зібралася на своє перше засідання 27 квітня 1906 року. Скликання першого парламенту, на який покладалося стільки надій, ставило перед українським громадянством важливе завдання – винести на широкий простір та поставити на міцну основу ті справи, що їх перед тим український рух проводив у підпільній діяльності.

З початком роботи першого російського парламенту вся ця праця мала втілитися в одному осередку – в парламентській організації, утворення якої стало однією з нагальних потреб усього визвольного руху.

Утворити в Думі таку організацію було вирішено ще в Україні. Ще під час виборів багатьом депутатам, між ними І. Шрагу та В. Шемету, були дані накази створити окрему в Думі депутатську фракцію і боротися за відновлення прав українського люду. На жаль ми не знайшли тексту цих наказів, але про них згадували в пресі тих часів [13].

Організацією парламентської фракції зайнялися ті депутати, що були членами УРДП: І. Шраг, В. Шемет, П. Чижевський, М. Онацький із допомогою свідомих українців – мешканців Петербургу. Вони ще в листопаді 1905 року створили Політичний клуб для надання допомоги своїй батьківщині. Його членами були: В. Доманицький, О. Лотоцький, О. Русов, С. Русова, П. Стебницький, В. Піснячевський [8, с. 12].

1 травня 1906 року в приміщенні одного з районних бюро конституційно-демократичної партії відбулися перші установчі збори українського парламентського корпусу. Окрім депутатів на збори прибули і деякі члени українського політичного клубу – В. Доманицький, О. Русов, П. Стебницький. Головою зборів було обрано І. Шрага, секретарем М. Біляшівського.

Першим узяв слово харківський депутат Ф. Іваницький, який піддав сумніву необхідність створення окремої фракції і автономного устрою для України. Депутат

мотивував свій сумнів тим, що між Україною та Росією немає такої різниці, щоб доходити аж до автономного поділу, та й чи потрібна, за його словами, взагалі українська мова в школі та суді. Гідну відповідь своєму колезі по партії дав О. Свечин, який зазначив: "Український народ має свій особливий дух, цілком інакше духовне життя, отже і серед інших національностей в державі мусить мати окреме місце, а його заступники повинні виразно стояти поруч з заступниками інших народів" [14].

Далі Ф. Іваницький висловив побоювання, що окрема група українських депутатів відбере силу в партії народної свободи. Знову йому заперечив О. Свечин, відмітивши, що група буде позапартійною і ніякої шкоди для інших партій, куди входили б члени української громади, не буде. Головуючий на зборах І. Шраг зазначив, що депутати всіх народностей в І Державній Думі організуються в окремі групи, не вагаючись і не задумуючись над питанням, чи це потрібно. Це, на його думку, конче потрібно, тому що ніхто не знає потреб свого народу, ніхто не стоятиме за його права так, як сам народ, його заступники. Тому-то українці мусять обов'язково зорганізувати в Думі свою групу. "А якщо цього не станеться і заступники українського народу не обізвуться тепер за його права, то ніхто за нас, українців, і не зважатиме. Мовчати не можна. Тільки той успіху досягне, хто голосно перед усім світом заявляє про себе, домагається своїх загальних прав" [15].

На підтримку ідеї про створення групи виступили П. Чижевський, Д. Онацький, Д. Присецький, М. Біляшівський, В. Шемет, А. Грабовецький, А. Тесля.

Далі депутат С. Таран запропонував, щоб до групи входили лише ті депутати, які не належать ні до однієї з партій. Але проти цього виступили І. Шраг та П. Чижевський, зауваживши, що подібний крок лише стане на заваді українській справі. Їх підтримала більшість із присутніх, ухваливши, що членом Української парламентської громади можуть бути всі бажані, незалежно від партійної належності.

Усі присутні за винятком Ф. Іваницького проголосували за створення Української громади в І Державній Думі.

На цьому засіданні розглядалося питання і про керівні органи громади. Головою було обрано чернігівського депутата і громадського діяча І. Шрага. До керівництва фракції були обрані: П. Чижевський, В. Шемет, Г. Зубченко, М. Онацький, І. Тарасенко, С. Таран, А. Грабовецький.

До складу громади входило 44 чоловіки. Згідно з даними одного з керівників фракції В. Шемета по губерніях громадивці розподілялися таким чином: Київська – 12, Полтавська – 10, Катеринославська – 4, Харківська – 4, міста Києва – 1. Прізвища і територіальну належність 4 депутатів йому встановити не вдалося. За соціальним складом група мала такий вигляд: селяни – 19, робітники – 4, решта 17 – земські діячі, вчені, адвокати, судді, вчителі [15, с. 134]. Але він не дав поіменного списку депутатів, які входили до складу громади. Нам вдалося встановити прізвища 34 членів громади. Згідно з даними авторів по губерніях члени громади розподілялися в такому порядку: Київська – 9, Полтавська – 9, Чернігівська – 9, Подільська – 3, Харківська – 3, Катеринославська – 2. Соціальний склад мав такий вигляд: земські діячі, вчені, адвокати, судді, вчителі – 16, селяни – 13, робітники – 3, землевласники – 2. За партійною належністю громада мала такий вигляд: кадати – 15, трудовики – 8, безпартійні – 4, Українська демократична партія (УДП) – 2, Українська радикальна партія (УРП) – 1, прогресисти – 1, демократичні реформатори – 1. [14].

Втішно відзначити, що до цієї групи увійшли і дехто з тих депутатів, що досі позиціонували себе як росіяни, аніж українці, а тепер, зрозумівши свій обов'язок перед

рідним краєм, вирішили стати на захист його прав. Ними були такі шановані постаті, як професор М. Ковалевський та чернігівський земський діяч О. Свечин [14].

З метою допомоги парламентській громаді до Петербурга із Львова приїздить професор М. Грушевський, який був добре обізнаний з досвідом діяльності українських депутатів в австрійському парламенті (рейхсраті) та крайових сеймах Галичини та Буковини. Він і став організатором та ідейним натхненником друкованого органу громади – часопису "Украинский вестник". Редактором видання був М. Славинський, секретарем Д. Дорошенко. У роботі журналу брали участь кращі наукові сили України: М. Грушевський, Б. Грінченко, Д. Бодуен-де-Куртене, М. Туган-Барановський, Ф. Вовк, О. Лотоцький, С. Єфремов, І. Франко; депутати члени громади І. Шраг, В. Шемет, Г. Зубченко, П. Чижевський. Журнал був першим загально-російським виданням ХХ століття присвяченим життю в Україні, її політичним економічним і соціальним аспектам.

Сама думська діяльність була маловідомою для новообраних депутатів, у них не вистачало досвіду. Досвідом з діями громади ділився не тільки М. Грушевський, а й побратими, українські депутати австрійського парламенту. Свідченням цього є лист І. Шрага до голови української фракції рейхсрату Є. Олесницького. "Певний, що Ви, вельмишановний добродію, не відмовите допомагати нам своїм досвідом; найтісніші зв'язки між Вами і нами тепер більш потрібні, ніж коли-небудь, бо можуть обставини так скластися, що нам і в парламентській боротьбі треба буде єднатися; наші інтереси спільні і в Австрії, і в Росії" [16, с. 83].

Депутати І Державної Думи працювали під знаком земельної реформи та спроби вирішення автономії для свого краю, проте важливе місце у їх діяльності посідала проблема виборення політичних прав та свобод. Більшість населення Російської імперії була позбавлена елементарних прав, якими користувалися народи більшості європейських країн. Народ не мав можливості впливати на формування політики держави, так як в Росії існувало самодержавство з його абсолютистською владою, яка передавалася з покоління в покоління і була позбавлена всякого контролю. Чиновники та управлінці також призначалися самодержавством і були безконтрольними в своїй діяльності. Таким чином населення не могло впливати на внутрішню та зовнішню політику шляхом виборів представників в законодавчі і виконавчі органи.

До самого початку ХХ століття, до 1905 року всі верстви населення імперії були позбавлені права створювати свої організації – партії для відстоювання своїх інтересів, перш за все класових. Лише Маніфест 17 жовтня 1905 року це право дав, але ним в повній мірі користувалися лише організації про самодержавної орієнтації: "Союз русского народа", "Союз Михаила Архангела", "Союз 17 октября" – октябристи. Інші партії, навіть ліберально-буржуазного спрямування – конституційні-демократи, відчували в своїй діяльності різноманітні обмеження, які переходили у прямі репресії.

Революційний виступ, що охопив всі сфери населення, продемонстрував, що російське суспільство надалі не збиралося миритися з обмеженням його політичного життя. Всі ці проблеми знайшли своє відображення на початку роботи І Державної Думи, 27 квітня 1906 року під час складання адреси цареві на його тронну промову в Думі, в зв'язку з початком її роботи. І тут активність проявили депутати з України і зокрема члени парламентської громади. Громаді розпочали свою роботу, маючи перед собою програму дій, що охоплювала своїм змістом і проблему виборення полі-

тичних прав і свобод. Так, розділ програми (складеної Подільською просвітою) "Суспільно-політичні бажання" передбачав: всім громадянам без поділу на статі, не молодше 21 року надати право обирати й бути обраним в члени Державної Думи на підставі загального, рівного, прямого, таємного голосування. Програма передбачала надання селянам рівних прав поряд з іншими верствами населення [17].

З самого початку роботи Думи виявилось, що нормальна робота розбивається в безвідповідальність урядових чиновників. Депутат, член громади М. Михайличенко в своєму виступі 29 квітня 1906 року запропонував направити свої законопроекти прямо до народу, апелювати до нього і від нього чекати здійснення їх. Наступний громадівець Г. Заболотний, насамперед запропонував розглянути закон про відміну смертної кари, минувши Державну Раду. Але ці пропозиції завідома були утопічними і не знайшли підтримки серед депутатів Думи [18, с. 853].

Далі депутати обрушилися з критикою думської надбудови – Державної Ради. "Державна Рада, – заявив один з фундаторів громади А. Грабовецький, – старий мішок. В який вливається нове пиво. Старий мішок розірветься, а нове пиво виллється... Він складений без нашого відому, то ж нехай без нас і розійдеться" [18, с. 857].

Наступним питанням в обговоренні адреси було виборче право. Говорячи про тодішнє нерівне виборче законодавство член громади Г. Заболотний у своєму виступі заявив: "Справа російського народу знаходиться в страшній небезпеці". За розширення виборчих прав і зокрема за надання права голосу жінкам виступали й інші громадівці: М. Михайличенко, А. Тесля, М. Миклашевський, та депутат з Катеринославщини С. Рижков, який не входив до складу громади, проте на підтримку своїх колег заявив: "Ми забуваємо, що син рабині не може бути громадянином" [18, с. 857]. Депутат-громадівець Є. Шольп пішов далі і запропонував скасувати корпус жандармів, що знайшло відображення в адресі.

Загалом адреса цареві була прийнята в революційному дусі, вона передбачала суттєві зрушення в політичному житті, що привело б до стабілізації становища в Росії, до зменшення соціальних конфліктів. У своїй відповіді цар Микола II зазначив, що подібний документ він розглядатиме як побажання в процесі керування країною [18, с. 857].

Наступним етапом в роботі Думи і української громади в напрямі виборювання політичних прав і свобод населенню був законопроект, внесений 8 травня 1906 року від імені 31 члена партії народної свободи по забезпеченню недоторканості особи, який шляхом відміни цілого ряду статей позбавляв би "посадовим особам і різним сходам поза судовим шляхом на селян, козаків і іногородців накладати адміністративні стягнення і право адміністративної висилки" [19, с. 273]. Проект в параграфі 1 передбачав: "Ніхто не може бути судимий інакше, як за злочини і проступки, передбачені діючим законодавством" [19, с. 274].

На органи судової влади покладалися обов'язки охорони недоторканості особи, житла і приватної кореспонденції. Ніхто не міг бути взятий під варту інакше, як згідно з рішенням суду. Далі законопроект передбачав, щоб кожен, хто несправедливо позбавлений волі, на вимогу судової влади повинен бути звільнений, а посадові особи, винуваті в цьому, притягнуті до відповідальності. Передбачалося заборонити свавільні обшуки за винятком тих випадків, які обумовлені кримінальним кодексом. Заборонявся також перегляд поштової і телеграфної кореспонденції сторонніми особами. Потер-

пілі від неправильних дій влади мали право вимагати через суд компенсації за нанесені збитки.

Від громади по даній проблемі виступив М. Ковалевський, який зваживши на це дуже складне питання, закликав підійти до його вирішення у напрямі забезпечення недоторканості особи, житла, переписки. Його пропозиція була підтримана.

Будучи представниками пригнобленого етносу, українські депутати намагалися вирішити не тільки свої питання, а й сприяли іншим народам. Так, депутат І. Заболотний в своїй промові 8 червня виступив за відміну межі осілості для євреїв у рамках Російської імперії [20, с. 434].

Наступним питанням у діяльності Думи була проблема скасування смертної кари. 18 травня 1906 року був внесений законопроект з названого питання такого змісту:

1. "Смертна кара відміняється.

2. До перегляду кримінального законодавства, у всіх випадках, у яких діючими законами встановлена смертна кара, вона замінюється нижчим по категорії покаранням" [19, с. 296].

Під час його обговорення представник громади Т. Локоть заявив, що факт страти 8-ми робітників Риги, є з точки зору народу і Державної Думи злочин, який підлягає найсуворішому покаранню. Депутат повідомив пленарне засідання, що на всі звертання з цієї нагоди уряд відповідав глухим мовчанням. Вихід з цього, на його думку, один: "Ми повинні собі твердо і ясно поставити питання: що далі? І якщо ми поставимо це питання, то швидко настане та хвилина, коли ми скажемо, що народному представництву один лише засіб: сформулювати всі народні... не сподівання, а вимоги і пред'явити ці вимоги у сильній, категоричній формі існуючому режимові сказати: або ми, тобто народне представництво, або цей руйнуючий країну старий режим" [19, с. 300].

М. Ковалевський відзначив, що історія скасування смертної кари ставить нас перед фактом, що перш за її скасування стосовно політичних в'язнів. Історія свідчить протилежне, вона в Росії відмінена імператрицею Єлизаветою Петрівною для звичайних злочинців і продовжує застосовуватися все частіше до політичних в'язнів. Виступаючи за відміну смертної кари він процитував слова одного з найкращих знавців Росії А. Леруа-Бельє, який написав на ім'я М. Ковалевського: "Я впевнений, що в недалекому майбутньому отримаю від вас телеграму про те, що перший російський парламент висловився за відміну смертної кари. Цим він здійснить великий акт милосердя і прискорить на багато десятків років прогресивний розвиток людства" [19, с. 308].

Після тривалого обговорення приймається пропозиція В. Набокова про передачу законопроекту в комісію для доопрацювання.

25 травня І державна Дума приступила до повторного розгляду законопроекту про смертну кару. Про це було проінформовано міністрів юстиції, військових справ, але вони відповіли, що у зв'язку з важливістю даного питання вважають необхідним скористатися місячним терміном, який надає їм закон про Державну Думу, для подання своїх висновків.

Думки депутатів з цієї нагоди розділилися. Деякі, серед них Т. Локоть, М. Михайличенко, вважали, не зважаючи на існуюче законодавство, приступити до обговорення законопроекту. Інші вважали, що не треба порушувати закон.

19 червня законопроект повернувся в Думу. Відбулося бурхливе засідання завдяки появі міністра юстиції Г. Щигловатова, головного військово-морського прокурора П. Матвієнка, головного військового прокурора Ю. Павлова і товариша міністра внутрішніх справ

Г. Макарова, які в свої виступах дружно захищали смертну кару, мотивуючи її специфікою військової служби. Їх виступи переривалися вигуками "Вбивці", "У відставку" [19, с. 319].

Розпочалося обговорення. Представник громади Є. Шольп пропонував скасувати смертну кару, як в мирний, так і військовий період. Комісія його пропозицію прийняла.

Врешті-решт закон про відміну смертної кари одногослосно приймається у такій редакції:

"Ст.1. Смертна кара відміняється.

Ст. 2. У всіх випадках, згідно яких передбачена діючим законодавством (кримінальний кодекс, військовий і військово-морський статуту про покарання) встановлена смертна кара, замінюється безпосередньо наступним по категорії покаранням" [19, с. 319].

Свою участь у ліквідації смертної кари зіграла і українська депутація. По даному питанню виступило 7 депутатів, з них 6 члени громади – Грабовецький А., Заболотний З., Ковалевський М., Локоть Т., Михайличенко М., Шольп Є. [19, с. 296-338].

Депутати І державної Думи активно працювали і в напрямі вирішення проблеми свободи зборів.

30 травня від імені 39 членів Думи був внесений законопроект про свободу зборів у такій редакції: організатори зборів зобов'язувалися за 24 години до початку заходу повідомити начальника місцевої поліції; заборонялися збори під відкритим небом, на віддалі однієї версти від місцезнаходження царя і від місця засідання Державної Думи, а також всякі збори на залізничному полотні. Проект допускав збори на вулицях і площах лише у тому випадку, "коли вони не заважають вільному вуличному рухові". І надавав право поліції закривати збори "якщо вони набудуть характеру безпосередньої загрози суспільній безпеці" [19, с. 356]. Такі перестороги носили відбиток поліцейського режиму, вони давали в руки адміністрації сильну зброю – поліцейський контр-роль, який на свій розсуд міг не дозволити чи розпустити збори чи мітинги.

Проти подібного законопроекту виступив М. Ковалевський, який пославшись на приклад Англії, зазначив, що там громадяни мають право збиратися під відкритим небом і навіть подібні заходи охороняються поліцією. Доповідач рішуче висловився проти цього документу і подав свій голос проти подачі його в комісію. Проект закону був переданий до комісії, але Дума повторно до нього не повернулася через достроковий розпуск.

15 квітня 1906 року за ініціативи О. Лотоцького, громада виступила з проектом скасування закону про заборону страйків для сільськогосподарських робітників "До проекту правил проти виникнення страйків серед сільських робітників", який передбачав за заклик до страйку рік в'язниці. Закон був виданий наперекір урочистій обіцянці Маніфесту 17 жовтня про те, що ніякий закон не може набрати чинності без ратифікації його Державною Думою, і забирав у сільських робітників єдиний, дійовий і мирний спосіб боротьби проти пригноблення і необмеженої експлуатації з боку роботодавців. Ця проблема була нагальною для України, оскільки більшість її населення було селянським, до того ж вона отримувала ще й національне забарвлення. Громада підготувала свій законопроект, але він не був розглянутий через розпуск Думи.

Громада приділяла велику увагу проблемі єврейських погромів. 6 червня 1906 року М. Ковалевський звинуватив міністра внутрішніх справ, в тому, що частина його співробітників в Білостоці, Кишиневі займалися підбуренням однієї частини населення проти іншої. Він

вимагав слідства і пошуку таємної типографії, що випускала літературу з закликами проти мирних громадян.

29 червня Г. Зубченко загострив увагу на подіях у Київській губернії. Він оприлюднив дані, що місцева жандармерія спеціально тримає загін погромників і всім радить читати чорносотенні газети, де прямим текстом ідуть заклики до погромів.

29 червня Ф. Штейнгель у своїй промові звинуватив газету "Киевлянин", на підставі її публікацій, у заклик до погромів і закликав до ретельного розслідування цих подій [20, с. 612].

Справу погромів І Державна Дума так і не вирішила у зв'язку з її розпуском.

5 липня до Петербурга доходять звістки про жорстоке придушення селянських виступів в Україні, в Чигиринському та Козелецькому повітах. Вони стурбували громаду, яка вирішує послати на місце подій спеціальну групу для ретельного вивчення ситуації. Голова громади І. Шраг зауважив, що становище у провінції дуже важке, війська оточують цілі повіти, жорстоко розправляються з селянами, блокують роботу депутатів на місцях. Л. Литвин пропонував послати депутатів на місце подій, але не для того, щоб заспокоїти народ, а щоб розслідувати злочини військ і поліції. Він згадав, як до нього приходили селяни і скаржилися "За євреїв заступається, а за нас не хоче". У зв'язку з цією справою та хліборобськими страйками громада внесла до Думи заяву про посилку на Київщину, Полтавщину, Чернігівщину депутатську комісію. І. Шраг запропонував до її складу 3 осіб: Є. Шольба – Київська губернія, І. Шрага – Чернігівська губернія, В. Шемета – Полтавська губернія [21]. Але довести своє рішення в життя громада не змогла через розпуск І Державної Думи царем Миколою II за її активність на непоступливість у головних проблемах національного, аграрного, політичного питань державного життя.

Таким чином, у І Державній Думі Росії за участю української парламентської громади була скасована смертна кара, поставлено цілий ряд вимог у напрямі демократизації життя країни, більшість з яких так і не вдалося виконати через передчасний її розпуск. Це було свідченням того, що українці не мирилися з порушенням своїх прав, відстоювали їх у різні форми та способи. Досвід діяльності української громади може бути корисним і на сучасному етапі, коли у період виходу з кризи, як уряди світових держав, так і наш намагаються обмежити політичні права своїх громадян.

1. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – 572 с. 2. Грушевський М. Очерки истории украинского народа / Михаил Грушевский. – К., 1990. 3. Учреждение Государственной Думы // В книге: Материалы по учреждению Государственной Думы. – М., 1905. 4. Петергофское совещание о проекте Государственной Думы под личным его Императорского Величества председательством. Секретные протоколы заседания 19-26 июля 1905 года. – Берлин, б/г. 5. Утверждение Государственной Думы и утверждение Положения о выборах в Думу. Реформы 1905-1906 гг. – СПб., б/г. 6. Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической "Спілки". – Харьков.: Пролетарий, 1926. 7. Локоть Т. Первая Дума/ Статьи. Заметки и впечатления бывшего члена Государственной Думы. – М.: Польза, 1906. 8. Лотоцкий О. сторінки минулого / Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1934. – Т. XXXI. 9. Курас І. Ф., Турченко Ф. Г., Герасченко Т. С. М. І. Міхновський на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – №9. 10. Слобожанщина. – 1906. – 25 березня. 11. Лось Ф. Є. Революція в 1905-1907 рр. на Україні. – К.: АН УРСР, 1955. 12. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. 13. Посол І. Шраг в гостині у Чернігівських українців // Громадська думка. – 1906. – 26 квітня. 14. Доманицький В. Петербурзькі вісті. Перші збори Українського Парламентського клубу // Громадська думка. – 1906. – 5 травня. 15. Шемет В. Украинская парламентская фракция // Украинский вестник. – 1906. – №2. 16. Лист І. Шрага до Євгена Олесьницького. Петербург, 6 червня 1906 // Український історик. – 1967. – №1-2. 17. Національна програма українців-подолан // Громадська думка. – 1906. – 6 січня. 18. Обзоратель. Депутаты из территории Украины и их деятельность в Государственной Думе // Украинский вестник. – 1906. – №12. 19. Думский сборник. 1 Государственная Дума первого созыва (27 апреля – 8 июля 1906 г.) – СПб., 1906. 20. О погромах // Украинский вестник. – 1906. – №8. 21. Піснячевський В. Збори української групи // Громадська думка. – 1906. – 11 липня.

Надійшла до редколегії 24.03.11

М. Зосімова, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН У ВАРДАРСЬКІЙ МАКЕДОНІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1944 рр.)

Запропонована стаття є спробою охарактеризувати етнополітичні відносини на території сучасної Республіки Македонія протягом Другої світової війни, враховуючи історичні обставини, що виникли в даному регіоні.

The proposed article is an attempt to characterize ethno-political relations in present-day Republic of Macedonia during the Second World War, given the historical circumstances that have arisen in the region.

За підсумком Балканських війн (1912, 1913 рр.), Першої світової війни та розпадом Османської імперії македонські землі були розділені між Сербією (Вардарська Македонія), Болгарією (Піринська Македонія) та Грецією (Егейська Македонія). В таких умовах для населення Вардарської Македонії розпочався етап розбудови елементів власної державності в межах цієї географічної території та вирішення характеру взаємовідносин між різними народностями, які проживали на цій території. Особливості етнополітичних відносин, полягали, по-перше, у присутності на території Вардарської Македонії значної кількості мусульманського населення – турків, албанців та ісламізованих македонців, а по-друге – у ставленні болгар до македонської мови. Влада Болгарії стверджувала, що мова, якою розмовляло населення Вардарської Македонії була одним з діалектів болгарської. Ця позиція особливо загострилася за часів Другої світової війни. З огляду на вищезазначене непересічний науковий інтерес становить дослідження історичних подій, які відбулися у Вардарській Македонії

протягом 1941-1944 рр., з метою вивчення їх впливу на етнополітичні відносини в даному регіоні.

В працях Д. Гоцева, П. Дімітрова, М. Михайлова, В. Стойчева досліджується становище македонського народу під час болгарської окупації східних областей Вардарської Македонії 1941-1944 рр. [2; 3; 4; 5; 13; 16; 17]. Погляди цих дослідників також важливі для розуміння природи болгаро-македонських відносин. Становище, яке склалося в західних районах Вардарської Македонії під час Другої світової війни, та його вплив на етнополітичні відносини досліджуваного періоду висвітлено в роботах В. Івановські, Г. Малковські, Г. Чакаяновські [9; 11; 12; 19]. Також, в статті були використані роботи дослідників, які побіжно торкаються даної теми, але висвітлюють окремі історичні події даного періоду, зокрема Рачева С., Цветковської Н. та ін. [14; 18; 6; 7]. З метою дослідження позицій Комуністичної партії Югославії (КПЮ), Болгарської комуністичної партії (БКП), їхній вплив на розвиток військових дій у Вардарській Македонії, а також на національно-визвольну боротьбу македонського народу в 1941-1944 рр., в статті були